

Драгана Димитријевић*

ЗАКОНИ ДВАНАЕСТ ТАБЛИЦА У ЦИЦЕРОНОВОМ ФИЛОЗОФСКОМ ДИЈАЛОГУ О ЗАКОНИМА¹

Више од два миленијума играје неокрњена беседничка слава Марка Тулија Цицерона, док се о његовој филозофској улози и филозофским дометима и даље воде бројне полемике. У овом раду испитиће се Цицероново позивање на Законе дванаест таблица (*Leges duodecim tabularum*) у његовом филозофском дијалогу О законима (*De Legibus*), као пример Цицероновој усвојеној укрупњавајућој и правних и филозофских елемената, те као својеврсна појавна, често занемарена, јаке римске комјоненте његових теоријских списа. Кључне речи: Марко Тулије Цицерон, дијалог О законима, Закони дванаест таблица

1. УВОД

Иако су се Римљани непрекидно и свесрдно трудили да се представе као велики поштоваоци традиције, обичаја предака и старинског морала (*mos maiorum*),² те се таква представа о њима пренела и у потоње векове, детаљније анализе различитих корпуса латинских текстова из периода Римске републике и Царства пружају податке који се не уклапају увек у ту широко распрострањену, али недовољно изнијансирану, слику.³ Намера ми је да овде понудим, поред осталог, скроман прилог

* Аутор је ванредни професор на Филозофском факултету Универзитета у Београду, dragana.dim77@hotmail.com.

1 Овај рад настао је као резултат истраживања у оквиру пројекта „Историја српске филозофије“ (бр. 179064) и пројекта „Модернизација западног Балкана“ (бр. 177009), које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

2 Старински морал (*mos maiorum*) је у Риму друштвеном понашању давао јасно дефинисану структуру, као што се каже у S. TAKÁCS, *The Construction of Authority in Ancient Rome and Byzantium*, Cambridge – New York 2008, 3. Шире увид у специфично римски концепт *mos maiorum* дат је у *Mos maiorum: Untersuchungen zu den Formen der Identitätsstiftung und Stabilisierung in der römischen Republik*, eds. B. LINKE, M. STEMMLER, Stuttgart 2000.

3 Наравно, има и истраживача којима није промакла чињеница да су одређени римски концепти имали неједнак друштвени значај током вишестолетног трајања Римске републике. Тако је

једном изоштренијем погледу на римску стварност и римски начин мишљења, који катакд није у складу са устаљеним представама.

Главни циљ овог рада јесте да се испитају улога и значај позивања на најстарији римски правни споменик, *Законе дванаесті таблица* (*Leges duodecim tabularum*), у Цицероновом филозофском дијалогу *О законима* (*De Legibus*), посебно имајући у виду чињеницу да су римске компоненте Цицеронових филозофских списа често биле занемарене, па и у потпуности оспораване. Прелиминарно истраживање, којим је био обухваћен целокупан Цицеронов корпус, показало је да се Цицерон најчешће позивао на *Законе дванаесті таблица* управо у својим филозофским делима, док се у другим жанровима у којима се огледао *Закони* јављају изузетно ретко, што само по себи представља значајан податак. Наиме, очекивали бисмо да је дати споменик римског права имао запаженије место у комплексној аргументативној мрежи Цицероновог, нарочито судског, беседништва, или његових реторских дела, али то ипак није био случај. С друге стране, упркос томе што су Римљани имали амбивалентан однос према хеленској традицији и њеном утицају на римску културу,⁴ Цицерон се није либио да у одређеним јавним наступима демонстрира врло добро познавање хеленске филозофије.⁵ Дакле, закључујемо да Цицеронова

уочено да се у I веку пре нове ере *mos maiorum* свео готово на клише. О томе види, на пример, W. BLÖSEL, *Die Geschichte des Begriffes mos maiorum von den Anfängen bis zu Cicero*, *Untersuchungen zu den Formen der Identitätsstiftung und Stabilisierung in der römischen Republik*, eds. B. LINKE, M. STEMLER, Stuttgart 2000, 25–97.

- 4 Прокламовано негативан римски став према хеленској традицији сеже још у II век пре н. е. Најпознатији представник антихеленске струје у римској култури јесте Катон Старији. О томе види у А. Е. ASTIN, *Cato the Censor*, Oxford 1978. Ипак, при доношењу коначног суда о Катоновом односу према хеленској култури неопходно је бити веома опрезан, с обзиром на чињеницу да античка сведочанства говоре о томе да се Катон, наводно, у познијој доби посветио учењу грчког језика. На пример, Цицерон на једном месту у свом филозофском делу *Лукул* (*Lucullus*) каже: *Graecas litteras M. Catonem in senectute didicisse acceperim* (Cic. *Luc.* 5). Такође, ово питање често се помиње и у секундарној литератури. Види, на пример, O. GIGON, *Cicero und die griechische Philosophie, Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt: Von den Anfängen Roms bis zum Ausgang der Republik I.4*, ed. H. TEMPORINI, Berlin – New York, 1973, 226–261, а посебно 227–228. Уопштено говорећи, романсиране приповести о Катону Старијем, у које спада и Цицероново филозофско дело *Кайион Сџарију: О сџаросџи* (*Cato Maior, De senectute*), створиле су представу о њему као о бескомпромисном поборнику старинског морала (*mos maiorum*), а много је вероватније да се радило о врло способном политичару и земљопоседнику, који је реално сагледавао и умео да искористи економске промене које су се одвијале у римској држави у II веку пре н. е. Овакав став заступа се, на пример, у K. D. WHITE, *Roman Agricultural Writers I: Varro and his Predecessors, Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt: Von den Anfängen Roms bis zum Ausgang der Republik I.4*, ed. H. TEMPORINI, Berlin – New York 1973, 439–497.
- 5 Уопштено о Цицероновом односу према хеленској традицији види, на пример, H. S. SCRIBNER, *Cicero as a Hellenist, The Classical Journal*, 16, 2, 1920, 81–92, а о коришћењу хеленске филозофије у његовом беседништву види, на пример, D. ĐIMIĆ, *References to Epicurus in Cicero's In Pisonem, Lucida intervalla*, 35, 1, 2007, 19–28.

публика,⁶ чак ни у Сенату, ни на суду, није била нарочито жељна подсећања на темеље римског законодавства, док је говорнику могло ићи у прилог ако би макар асоцијативно реферисао на хеленско наслеђе. Ако се поново вратимо на мисао с почетка, можемо казати да су Римљани свакако поштовали своју традицију, али у мери и форми које током дуге римске историје нису остале непромењене, те изискују велику пажњу и интелектуалну будност истраживача.

2. ХЕЛЕНСКО РУХО ЦИЦЕРОНОВЕ ФИЛОЗОФСКЕ ПРОЗЕ

У античко доба филозофски текстови сматрани су делом књижевне традиције, што није у складу са нашим данашњим поимањем ствари, пошто се инклузивност античког схватања очигледно није праволинијски преточила у нововековне калупе. Тако Квинтилијан, најпознатији учитељ римског беседништва, каже следеће:⁷

Supersunt qui de philosophia scripserint, quo in genere paucissimos adhuc eloquentes litterae Romanae tulerunt. Idem igitur M. Tullius, qui ubique, etiam in hoc opere Platonis aemulus exstitit. (*Inst.* 10.1.123)

„Остало је још да кажемо нешто о ауторима који су се огледали у филозофији; у овом жанру римска књижевност за сада је дала врло мали број значајних имена. А Марко Тулије Цицерон је, као што је у осталим жанровима, тако и овде, Платонов такмац.“⁸

Видимо да Квинтилијан без устезања признаје да је римска филозофска традиција скромна, те да се њен родоначелник Цицерон ослања на највећи ауторитет у хеленској филозофији, на Платона. Римска филозофска проза,⁹ почевши од Цицерона,

6 О различитим очекивањима Цицеронове разнородне публике и о његовим начинима да на таква очекивања адекватно одговори види, на пример, С. THOMPSON, *To the Senate and to the People: Adaptation to the Senatorial and Popular Audiences in the Parallel Speeches of Cicero*, doctoral dissertation, Ohio State University 1978, и D. DIMITRIJEVIĆ, *Changing Audiences, Changing Emotions? Cicero's Philippics 3–4, Pathe: The Language and Philosophy of Emotions*, Proceedings of the Conference Held in Belgrade on 16 and 17 March 2017, eds. LJ. RADENOVIĆ, D. DIMITRIJEVIĆ, I. AKKAD, Belgrade 2019, 261–270.

7 Дати и наредни цитат из Квинтилијановог дела *Образовање њоворника (Institutio Oratoria)* наведени су према издању Н. Е. BUTLER, *The Institutio Oratoria of Quintilian*, with an English translation, London 1969.

8 Дати и наредни цитат из Квинтилијановог дела *Образовање њоворника (Institutio Oratoria)* дат је у преводу аутора овог прилога.

9 После Цицерона, највећу славу и најпостојанији утицај на потоњу филозофску мисао имао је римски филозоф Сенека. Од непрегледне литературе о Сенеки овде указујем на две вредне

остала је дубоко у сенци хеленске традиције,¹⁰ и то најпре према критеријуму оригиналности. Наиме, опште је прихваћено да су римски мислиоци били пре тумачи него настављачи својих хеленских претходника. Ипак, овакво, често поједностављено, виђење инфериорног статуса римске филозофске традиције, ваљало би ублажити, будући да оно не уважава римске особености и друштвене реалије које су у њу нужно морале бити уграђене, макар само због тога да би могле да комуницирају са својом, римском публиком. Напослетку, треба нагласити и једну чињеницу која, упркос својој важности, неретко исклизне из опште слике о Цицероновој филозофији и римској филозофској традицији. Реч је о томе да је Цицерон готово извесно први Римљанин који је своје филозофске саставе писао или искључиво или највећим делом на латинском језику, те који је латински прилагодио филозофском дискурсу. Наиме, на цео његов филозофски опус може се гледати као на патриотски задатак, који је сам осмислио и којег се одлучно прихватио, да својим примером покаже да и латински, поред грчког, може постати језик филозофије, што је изгледа за многе образоване Римљане, љубитеље филозофије, била нова и радикална идеја.¹¹

Да овај сегмент, као што смо почели, тако и закључимо са Квинтилијаном, који пружа детаљну вивисекцију комплексне, хеленским нитима прожете, текстуре Цицероновог, не искључиво филозофског него уопште прозног, израза:¹²

библиографске одреднице: о извесним темама које су заједничке за Цицеронову и Сенекину филозофију види у М. GRIFFIN, *De Beneficiis and Roman Society*, *The Journal of Roman Studies*, 93, 2003, 92–113; кратак увод у Сенекину биографију дат је у G. MARIČIĆ, *Lucije Anej Seneka: Medeja*, Beograd 2012, 53–67.

- 10 Римски однос не само према хеленској култури, већ и према самој филозофији чак и после Цицероновог доба остао је комплексан, а Цицерон је вероватно један од првих Римљана који се толико страствено посветио филозофији и писању филозофских дела, да је током наредних векова био познатији као филозоф него као славни беседник или политичар. Наравно, таква рецепција Цицероновог дела условљена је, пре свега, спољашњим, социополитичким околностима, али то не умањује чињеницу да је филозофија у одређеним периодима Цицероновог живота постајала његова главна, ако не и једина, професионална преокупација. Општи увид у питање Цицероновог односа према хеленској филозофији види, на пример, у G. STRIKER, *Cicero and Greek Philosophy*, *Harvard Studies in Classical Philology*, 97, 1995, 53–61. Треба нагласити да су Цицерону у његовим филозофским стремљењима, осим филозофске литературе махом на грчком језику, од велике помоћи били и бројни Грци, робови или ослобођеници, с којима је био у непосредном додиру. Илустративна је просопографска листа, свакако непотпуна, од готово шездесет имена Грка с којима је Цицерон било повремено, било свакодневно комуницирао, дата у R. J. ROWLAND, Jr., *Cicero and the Greek World*, *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 103, 1972, 451–461.
- 11 О овом питању види, на пример, T. MURPHY, *Cicero's First Readers: Epistolary Evidence for the Dissemination of His Works*, *The Classical Quarterly*, New Series, 48.2, 1998, 492–505.
- 12 Насупрот томе, вишеслојност и комплексност Цицеронове прозе често је измицала оку нововековних читалаца и истраживача. О томе види, на пример, у H. C. GOTOFF, *Cicero's Elegant Style: An Analysis of the Pro Archia, Urbana*—Chicago—London 1979, IX.

Nam mihi videtur M. Tullius, cum se totum ad imitationem Graecorum contulisset, effinxisse vim Demosthenis, copiam Platonis, iucunditatem Isocratis. Nec vero quod in quoque optimum fuit, studio consecutus est tantum; sed plurimas vel potius omnes ex se ipso virtutes extulit immortalis ingenii beatissima ubertas. Non enim pluvias, ut ait Pindarus, aquas colligit, sed vivo gurgite exundat. (*Inst.* 10.1.108–109)

„Наиме, чини ми се да је Цицерон, пошто се потпуно посветио подражавању грчких узора, успео да сједини у себи Демостенову снагу, Платонову пуноћу и Исократову допадљивост. И што је најважније, све те њихове сјајне квалитете он није стекао искључиво својим залагањем, него је за већину или боље за сва та преимућства нашао извор у богатој плодности свог бесмртног духа. Јер он није, као што би рекао Пиндар, скупљао кишницу, него из њега кључа изворска вода.“

3. ЗАКОНИ ДВАНАЕСТ ТАБЛИЦА У ЦИЦЕРОНОВОМ ДИЈАЛОГУ О ЗАКОНИМА

На овом месту треба казати неколико речи о времену и околностима у којима су настала Цицеронова филозофска дела. Цицерон је 63. године пре н. е. обављао највишу државну функцију – функцију конзула. Пред крај његовог конзулског мандата, децембра 63. откривена је Катилинина завера, која је претила да уздрма темеље римског државног поретка. Цицерон је повлачио одлучне потезе, Катилинини завереници су погубљени, а Цицерона су готово сви хвалили и називан је „оцем отаџбине“ (*pater patriae*), те је изгледало као да за њега несумњиво следи још успешнији наставак до тада блиставе политичке каријере.¹³ Међутим, околности се мењају, ускоро је склопљен Први тријумвират (Цезар, Помпеј, Крас), којем Цицерон није хтео да се прикључи. Због свог бритког језика Цицерон постаје главни и можда најгласнији противник нових властодржаца, па се тражи начин да се његово јавно деловање минимализује или чак потпуно неутралише. Згодан изговор за хајку против Цицерона представља начин на који се он разрачунао са Катилининим присталицама, од којих су неки били и угледни римски грађани. Цицерону је постало јасно да се под изговором брига за законску утемељеност његових одлука крила намера да се умањи његов политички утицај и да му се готово онемогући политичко деловање, те је одлучио

13 Детаљан приказ Цицеронове улоге у разоткривању Катилинине завере и потоњег суноврата Цицеронове политичке каријере види, на пример, у D. DIMITRIJEVIĆ, *Ciceronova pisma Atiku II: Predgovor, Marko Tulije Ciceron: Pisma Atiku II*, превод J. SAVIĆ, G. VIDOVIĆ, D. DIMITRIJEVIĆ, Beograd 2013, 7–33.

да својеволно напусти Рим. После повратка из „добровољног“ прогонства (58–57. године пре н. е.) Цицерон више није један од главних актера на римској политичкој сцени. Пошто му се није нарочито допадала улога статисте, он се посвећује писању теоријских, филозофских и реторских дела.¹⁴ Дакле, разочарани политичар окреће се писању политичке теорије и тако између 57. и 52/1. године прво настаје дело *О држави* (*De Re Publica*), а потом, нешто касније и дело *О законима* (*De Legibus*), те тако заокружује своју, односно римску (ре)интерпретацију Платонове, или боље, платоновске политичке филозофије. За разлику од дијалога *О држави*, о којем се сам аутор врло позитивно изражавао,¹⁵ а изгледа да је заиста био врло радо читан у круговима интелектуалне елите,¹⁶ ни у Цицероновој преписци, ни у другим изворима нема нити једног помена о дијалогу *О законима*, па у науци и даље траје полемика у вези са његовим датовањем.¹⁷ Постоје уверљиви аргументи за тезу да је овај дијалог настао непосредно после дијалога *О држави*, дакле, крајем педесетих година,¹⁸ затим они који говоре у прилог тези да га треба датovati у последњу годину Цицероновог живота, од новембра 44. до јуна 43. године,¹⁹ али постоје и мишљења да нису све књиге датог дијалога настале у исто време, већ да је један део дијалога написан крајем педесетих година, те да су током четрдесетих година додате и остале књиге.²⁰ На питање датирања вратићемо се поново, на самом крају овога излагања.

- 14 Други, још плоднији период Цицероновог посвећеног бављења филозофијом и писања филозофских дела јесте период од марта 45. до краја 44. године пре н. е. Осим неповољних политичких прилика у Риму, које су га одвраћале од дужег боравка у Граду, од фебруара 45. године Цицерона је и његова највећа лична несрећа, смрт ћерке Тулије, наводила да тугује у осами, боравећи на својим имањима по читавој Италији, далеко од свих познаника и пријатеља. Ипак, као што и сам сведочи у писмима најбољем пријатељу Атику, Цицерон није допустио да га туга сасвим свлада, већ је некакву утеху, или боље, сврху почео да проналази у писању филозофских дела. О томе види Цицеронова писма Атику из марта 45. године: *Cic. Att.* 12.14, 12.16, 12.18, 12.21. Дакле, смрт као филозофско питање, којим се Цицерон већ позабавио у *Сципиономом сну* (*Somnium Scipionis*) у оквиру његовог дијалога *О држави*, сада је за Цицерона постала реалност, с којом је одлучио да се носи на филозофски начин.
- 15 Имамо сведочанства о Цицероновој позитивној аутокритици дијалога *О држави* у његовим писмима брату Квинту (*Cic. Q. Fr.* 2.12.1; 3.5.1–2).
- 16 Из једног писма младог, образованог Римљанина, Марка Целија Руфа, видимо да је овај Цицеронов филозофски спис радо читан међу римским интелектуалцима (*Fam.* 8.1.4).
- 17 Дobar преглед различитих ставова о датом питању дат је у E. RAWSON, *The Interpretation of Cicero's 'De legibus', Aufstieg und Niedergang der Römischer Welt: Von den Anfängen Roms bis zum Ausgang der Republik I.4*, ed. H. TEMPORINI, Berlin – New York 1973, 439–497. Значајан прилог истраживању датог проблема у нашој средини дат је у Ž. PETKOVIĆ, *De Legibus i Ciceronova politika krajem pedesetih godina*, Beograd 1999 (необјављен магистарски рад).
- 18 Аргументе за ову тезу види, на пример, у P. L. SCHMIDT, *Die Abfassung zeit von Ciceros Schrift über die Gesetze*, Rome 1969.
- 19 Дата теза заступа се у E. A. ROBINSON, *The Date of Cicero's de legibus*, doctoral dissertation, Harvard University 1950.
- 20 Такво гледиште заступа се у K. BÜCHNER, *Sinn und Entstehung von de legibus*, Rome 1961.

Упркос чињеници да изван дијалога *О законима* нема сачуваних Цицеронових ауторереференци на ово дело, сам дијалог врви од ауторереферентног дискурса. На самом почетку, Цицерон успоставља тематску и хронолошку везу између датог дела и дијалога *О држави*. Такође, не пропушта да напомене да истоимени Платонов дијалози представљају његов узор и полазиште.²¹ Дакле, док се тек захуктава разговор између Тита Помпонија Атика, Цицероновог најбољег пријатеља, Квинта Тулија Цицерона, Цицероновог млађег брата, и самог Марка Тулија Цицерона, Атик каже:²²

[Atticus] Atqui, si quaeris, ego quid exspectem, quoniam scriptum est a te de optimo rei publicae statu, consequens esse videtur, ut scribas tu idem de legibus; sic enim fecisse video Platonem illum tuum, quem tu admiraris, quem omnibus anteponis, quem maxime diligis. (*Leg.* 1.15)

[Атик] „Ако већ питаш шта очекујем, будући да си написао дело о најбољем државном уређењу, чини се да је логично да нешто слично напишеш и о законима. Знам да је то учинио и онај твој Платон кога обожаваш, свима претпостављаш и највише волиш.“²³

Марко Тулије Цицерон усваја ову тобожњу Атикову иницијативу, и при томе износи појединости из истоименог Платоновог дијалога, што се може протумачити као израз његове потребе да покаже колико добро познаје Платонов опус, али и као свесно наглашавање познате форме, која ће послужити битно другачијој намени. У наставку следи нека врста разјашњења о сврси и карактеру овог Цицероновог дијалога, у оквиру којег се помињу и *Закони дванаесїй ѿаблица*:

-
- 21 Са формалне тачке гледишта, Цицеронов дијалог *О законима* подражава истоимени Платонов дијалог по следећим питањима: 1) три лица воде дијалог током боравка у пријатном, природном амбијенту ван града, од којих оно које се може идентификовати као аутор (у Платоновом дијалогу то би могао бити „странац из Атине“, а друга два – Клинија и Мегил) говори највише; 2) пружа се виђење закона у оквиру идеално замишљеног државног уређења – с тим што у Цицероновом случају и закони и државно уређење много више кореспондирају са римском политичком реалношћу него што је то случај са Платоном. Поред Платонових *Закона*, уочено је да је и Платонов дијалог *Федар* у извесној мери Цицерону послужио као инспирација за његов дијалог *О законима*. О питању Цицеронових извора за дијалог *О законима* види у E. RAWSON, *The Interpretation of Cicero's 'De legibus', Aufstieg und Niedergang der Römischer Welt: Von den Anfängen Roms bis zum Ausgang der Republik I.4*, ed. H. TEMPORINI, Berlin – New York 1973, 439–497.
- 22 Сви цитати из Цицероновог дела *О законима* (*De Legibus*) наведени су према издању M. Tulli Ciceronis: *De Legibus Libri Tres*, ed. C. F. W. MÜLLER, Lipsiae 1889.
- 23 Дати и сви наредни цитати из Цицероновог дела *О законима* (*De Legibus*) наведени су у преводу Б. ШИЈАЧКИ-МАНЕВИЋ, *Цицерон: Закони*, Београд 2002, 17 sqq.

[Marcus] ...Sic habetote, nullo in genere disputando †honestate patefieri, quid sit homini a natura tributum, quantam vim rerum optimarum mens humana contineat, cuius muneris colendi efficiendique causa nati et in lucem editi simus, quae sit coniunctio hominum, quae naturalis societas inter ipsos; his enim explicatis fons legum et iuris inveniri potest.

[Atticus] Non ergo a praetoris edicto, ut plerique nunc, neque a duodecim tabulis, ut superiores, sed penitus ex intima philosophia hauriendam iuris disciplinam putas.

[Marcus] Non enim id quaerimus hoc sermone, Pomponi, quem ad modum caveamus in iure aut quid de quaque consultatione respondeamus... sed nobis ita complectenda in hac disputatione tota causa est universi iuris ac legum, ut hoc civile, quod dicimus, in parvum quendam et angustum locum concludatur. Natura enim iuris explicanda nobis est eaque ab hominis rependa natura, considerandae leges, quibus civitates regi debeant.

(Leg. 1.16–17)

[Марко] ... „Будите свесни да ни у каквој другој врсти расправе није могуће у тој мери открити шта је човеку даровала природа, каквом силом свега најбољег располаже људски ум, какви су то задаци због којих смо рођени и на овај свет донети да би их обавили и извршили, шта је то што људе повезује и какво је то природно заједништво које међу њима постоји. Уколико се све то протумачи, могуће је пронаћи извор закона и права.“

[Атик] „Дакле, ти сматраш да правна знања не треба црпсти из преторског едикта, као што то сада већина сматра, или из Закона дванаесѝ таблица, као што су то сматрали наши стари, већ управо из најдубљих извора философије.“

[Марко] „Не истражујемо у овом разговору, Помпоније, како да се правно заштитимо или шта о ком правном питању да одговоримо... У овом разговору треба да обухватимо цео проблем општег права и закона, па да оно право које називамо грађанским буде сведено тек на мали и сужени простор. Јер, потребно је да објаснимо природу права, а њу ваља потражити у природи човека. Треба размотрити и законе помоћу којих ваља управљати државом.“

Иако се и данас често наводи Ливијева мисао да су Закони дванаесѝ таблица у Риму представљали *fons omnis publici privatique est iuris* („извор свег приватног и

јавног права“),²⁴ из наведене Атикове кратке примедбе, у којој је заступљена својеврсна антитеза *данас–јуче* („правна знања ... црпи из преторског едикта, као што то сада већина сматра, или из *Закона дванаесїй ѿаблица*, као што су то сматрали наши стари“), учоава се да је већ у Цицероново доба дати правни споменик изгубио на значају и да је припадао пре правној историји него актуалној правној теорији и пракси. Стога, ако прихватимо Атиково, односно Цицероново гледиште као потпуно веродостојно, онда горенаведену Ливијеву мисао, изречену неколико деценија касније, пре треба схватити као израз свесног (ре)конструисања римске традиције и прошлости,²⁵ него као некакво поуздано сведочанство. Потом, из наведеног одељка јасно се види да Цицерон у оквиру свог, новопредложеног, римског правног система, не планира да у тој мери ревалоризује *Законе дванаесїй ѿаблица* да суштински оживи њихову целовиту примену, већ да их евентуално угради у шире постављене, филозофско-правне темеље. Напослетку, дати одељак је изузетно важан, зато што је у њему експлицитно исказана Цицеронова жеља да у овом дијалогу понуди своју визију целовитог римског правног института, који нити је до тада постојао, нити постоји икакво сведочанство да га је осмислио и/или разматрао иједан други Римљанин, осим Цицерона.²⁶ Дакле, према изворима којима располажемо, можемо да закључимо да Цицеронова оригиналност, односно оригиналност овог филозофског дела, лежи, пре свега, у његовој јединственој идеји и намени.

На сасвим другом месту у датом дијалогу Марко Тулије Цицерон каже следеће:

[Marcus] Sunt certa legum verba, Quinte, neque ita prisca, ut in veteribus XII sacratisque legibus, et tamen, quo plus auctoritatis habeant, paulo antiquiora, quam hic sermo est.

(Leg. 2.18)

[Марко] „Постоје одређене речи закона, Квинте, које нису тако старинске као речи у Закону дванаесїй ѿаблица²⁷ и у *Свештим законима*, али ипак, да би имале већи значај, мало су старије од речи оног језика којим се данас служимо.“

24 Liv. 3.34.

25 О дубоко укоренејој потреби Римљана да (ре)конструирају своју прошлост и посебно о Ливијевом пројекту писања римске историје види, на пример, у R. SMITH, *The Construction of the Past in the Roman Empire, A Companion to the Roman Empire*, ed. D. S. POTTER, Oxford 2006, 411–438.

26 Детаљније о овој теми види, на пример, L. PAULSON, *A Painted Republic: The Constitutional Innovations of Cicero's De legibus, Etica & Politica / Ethics & Politics*, 16, 2, 2014, 307–340.

27 У преводу Б. Шијачки-Маневић заступљена је верзија датог римског правног споменика у јединици (*Закон дванаесїй ѿаблица*), док се аутор овог прилога одлучује за множину (*Закони дванаесїй ѿаблица*).

Из наведене реченице сасвим се добро види да је Цицерон и те како био свестан и архаичних црта језика којим су написани *Закони дванаесџи таблица*,²⁸ и језичких разлика кад су у питању различити дискурси, тј. различити прагматички контексти.²⁹ Такође, имплицитним закључивањем долазимо до податка да Цицерон свој правнички израз намерава да подеси тако да буде другачији од свакодневног, разговорног језика, али да и даље буде разумљив, без непотребних архаизама, који би замагљивали значење. Све што је овде речено указује на то да је Цицерон о римском праву и праву уопште дубоко промишљао, обраћајући пажњу чак и на нијансирање правничког језика.

Напослетку, у истом филозофском делу Цицерон наводи и конкретне законе из *Закона дванаесџи таблица*. Управо захваљујући, између осталог, и датим Цицероновим наводима, одређени број закона из овог најстаријег римског правног споменика остао је сачуван до данас. Осврнимо се на место где Цицерон говори о религијским одредбама које се односе на сахрањивање и које он, дакле, преузима из *Закона дванаесџи таблица*:

[Marcus] ... 'Hominem mortuum' inquit lex in XII, 'in urbe ne sepelito neve urito'...

[Atticus] Quid, qui post XII in urbe sepulti sunt clari viri?

[Marcus] Credo, Tite, fuisse aut eos, quibus hoc ante hanc legem virtutis causa tributum est, ut Poplicolae, ut Tuberto, quod eorum posteri iure tenuerunt...

Iam cetera in XII minuendi sumptus sunt lamentationisque funebris, translata de Solonis fere legibus. 'Hoc plus', inquit, 'ne facito.' 'Rogum ascea ne polito.' Nostis, quae sequuntur; discebamus enim pueri XII ut carmen necessarium; quas iam nemo discit.

(*Leg.* 2.58–59)

[Марко] ... „Закон дванаесџи таблица налаже: Мртвог човека у граду не сахрањуј нити спаљуј“ ...

[Атик] „А шта је са оним славним људима који су у граду сахрањени после *Закона дванаесџи таблица*?“

28 Архаичан језик *Закона дванаесџи таблица* један је од аргумената који иду у прилог тези о аутентичности овог правног споменика и његовом датирању у прве векове Републике. Кратак али садржајан осврт на ово питање дат је у С. ШАРКИЋ, Д. ПОПОВИЋ, *Велики љавни сисџеми и кодификације*, друго издање, Нови Сад 2014, 42.

29 О језичком раслојавању у класичном латинитету, а нарочито о одликама разговорног и књижевног језика види у *Colloquial and Literary Latin*, eds. E. DICKEY, A. CHANOU, Cambridge 2010.

[Марко] „Верујем, Тите, да се ради о оним људима којима је, због њихових заслуга, то право додељено пре доношења тог закона, а такви су на пример Публикола и Туберт (а то право су касније задржали и њихови потомци)... Остали прописи у *Закону дванаесѝй ѿаблица* који се односе на смањење трошкова и погребних жалости пренети су углавном из Солонових закона. Закон каже: 'Више од тога нека се не чини; ломача нека се оштрицом не глача.' Знате већ шта следи; још као дечаци учили смо Закон дванаесѝй ѿаблица као обавезно штиво, а сада га више нико не учи."

Наведени одељак важан је бар из три разлога. Прво, учачамо да Цицерон експлицитно каже како су поједине одредбе из *Закона дванаесѝй ѿаблица* позајмљене из атинског права, што спада у питања везана за проблем грчког утицаја на римско право, на која до данас нису дати коначни одговори.³⁰ Друго, за нашу тему можда и важније, последња реченица изнова сведочи о изгледелој слави коју су уживали *Закони дванаесѝй ѿаблица* у Цицероново доба и чињеници да је управо у то време смена генерација донела много шире друштвене промене него што се то у датом историјском тренутку могло сагледати.³¹ Напослетку, да ли из чињенице да је Цицерон непропорционално, па стога и загонетно, много простора посветио законима који се тичу сахрањивања, те, дакле, којима је тешко видети тачну сврху у оквиру овог политичко-филозофског дијалога, следи да је Цицерон ипак дати дијалог писао у распону од неколико година, од краја педесетих до средине четрдесетих година, као што сматрају неки истраживачи? Да ли је овај сегмент можда могао настати мало после смрти Цицеронове ћерке Тулије, фебруара 45. године, или га не треба повезивати са догађајима из Цицероновог приватног живота? За сада ово питање остаје у равни непроверене хипотезе, у нади да ће некаква будућа, детаљнија анализа моћи да пружи на њега извештан аргументован одговор.

4. ЗАКЉУЧАК

Према сведочењу Марка Тулија Цицерона, *Закони дванаесѝй ѿаблица* изгледа да су изгубили друштвено-историјску релевантност већ у његово доба. Упркос томе, у Цицероновом филозофском дијалогу *О законима*, у којем се излаже преосмишљен, целовит римски правни систем, релативно често се посеже за *Законима*.

30 Кратак осврт на дато питање види, на пример, у С. ШАРКИЋ, Д. ПОПОВИЋ, *Велики ѿравни сисѝтеми и кодификације*, 43.

31 О смени генерација у Цицероново доба и Цицероновом виђењу датог питања види, на пример, Б. ПЕНДЕЉ, Д. ДИМИТРИЈЕВИЋ, *Херојство нових генерација: ἀριστεία* у Цицероновим писмима Атику, *Lucida intervalla*, 44, 2016, 41–55.

Стога, можемо да закључимо да се, поред многих других сведочанстава, и на овом примеру види да Цицеронова *opera philosophica* не треба посматрати искључиво кроз призму њихове почетне, несумњиво хеленске, инспирације, већ као текстове који су били написани са циљем да одговоре на нека важна питања, релевантна за средину и време у којем су настала.³²

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- A Companion to the Roman Empire*, ed. D. S. POTTER, Oxford 2006.
- ASTIN, A. E., *Cato the Censor*, Oxford 1978.
- Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt: Von den Anfängen Roms bis zum Ausgang der Republik I.4*, ed. H. TEMPORINI, Berlin – New York 1973.
- BLÖSEL, W., Die Geschichte des Begriffes *mos maiorum* von den Anfängen bis zu Cicero, *Mos maiorum*, eds. B. LINKE, M. STEMMLER, Stuttgart 2000, 25–97.
- BÜCHNER, K., *Sinn und Entstehung von de legibus*, Rome 1961.
- BUTLER, H. E., *The Institutio Oratoria of Quintilian*, with an English translation, London 1969.
- Colloquial and Literary Latin*, eds. E. DICKEY, A. CHAHOUD, Cambridge 2010.
- DIMITRIJEVIĆ, D., Changing Audiences, Changing Emotions? Cicero's Philippics 3–4, *Pathe: The Language and Philosophy of Emotions*, eds. Lj. RADENOVIĆ, D. DIMITRIJEVIĆ, I. AKKAD, Belgrade 2019, 261–270.
- DIMITRIJEVIĆ, D., Ciceronova pisma Atiku II: Predgovor, *Marko Tulije Ciceron: Pisma Atiku II*, eds. J. SAVIĆ, G. VIDOVIĆ, D. DIMITRIJEVIĆ, Beograd 2013, 7–33.
- DIMITRIJEVIĆ, D., References to Epicurus in Cicero's *In Pisonem*, *Lucida intervalla*, 35, 1, 2007, 19–28.
- GIGON, O., Cicero und die griechische Philosophie, *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt*, ed. H. TEMPORINI, Berlin – New York 1973, 226–261.
- GOTOFF, H. C., *Cicero's Elegant Style: An Analysis of the Pro Archia*, Urbana–Chicago–London 1979.
- GRIFFIN, M., *De Beneficiis* and Roman Society, *The Journal of Roman Studies*, 93, 2003, 92–113.
- Lucije Anej Seneka: Medeja*, превод и поговор G. MARIČIĆ, Beograd 2012.
- M. Tullii Ciceronis: De Legibus Libri Tres*, ed. C. F. W. MÜLLER, Lipsiae 1889.
- Marko Tulije Ciceron: Pisma Atiku II*, превод J. SAVIĆ, G. VIDOVIĆ, D. DIMITRIJEVIĆ, Beograd 2013.

32 Осећам пријатну дужност да се за несебичну помоћ при писању овог рада захвалим проф. др Борису Пендељу, др Тамари Илић (Маговић) и др Кости Симићу.

Mos maiorum: Untersuchungen zu den Formen der Identitätsstiftung und Stabilisierung in der römischen Republik, eds. B. LINKE, M. STEMMLER, Stuttgart 2000.

MURPHY, T., Cicero's First Readers: Epistolary Evidence for the Dissemination of His Works, *The Classical Quarterly*, New Series, 48.2, 1998, 492–505.

Pathe: The Language and Philosophy of Emotions, Proceedings of the Conference Held in Belgrade on 16 and 17 March 2017, eds. Lj. RADENOVIĆ, D. DIMITRIJEVIĆ, I. AKKAD, Belgrade 2019.

PAULSON, L., A Painted Republic: the Constitutional Innovations of Cicero's *De legibus*, *Etica & Politica / Ethics & Politics*, 16, 2, 2014, 307–340.

PETKOVIĆ, Ž., *De Legibus i Ciceronova politika krajem pedesetih godina*, Beograd 1999, необјављен магистарски рад, одбрањен на Филозофском факултету Универзитета у Београду.

RAWSON, E., The Interpretation of Cicero's 'De legibus', *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt*, ed. H. TEMPORINI, Berlin – New York 1973, 334–356.

ROBINSON, E. A., *The Date of Cicero's de legibus*, doctoral dissertation, Harvard University 1950.

ROWLAND, R. J. Jr., Cicero and the Greek World, *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 103, 1972, 451–461.

SCHMIDT, P. L., *Die Abfassungszeit von Ciceros Schrift über die Gesetze*, Rome 1969.

SCRIBNER, H. S., Cicero as a Hellenist, *The Classical Journal*, 16, 2, 1920, 81–92.

SMITH, R., The Construction of the Past in the Roman Empire, *A Companion to the Roman Empire*, ed. D. S. POTTER, Oxford 2006, 411–438.

STRIKER, G., Cicero and Greek Philosophy, *Harvard Studies in Classical Philology*, 97, 1995, 53–61.

TAKÁCS, S. *The Construction of Authority in Ancient Rome and Byzantium*, Cambridge – New York 2008.

THOMPSON, C., *To the Senate and to the People: Adaptation to the Senatorial and Popular Audiences in the Parallel Speeches of Cicero*, doctoral dissertation, Ohio State University 1978.

WHITE, K. D., Roman Agricultural Writers I: Varro and his Predecessors, *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt*, ed. H. TEMPORINI, Berlin – New York 1973, 226–261.

ПЕНДЕЉ, Б., ДИМИТРИЈЕВИЋ, Д., Херојство нових генерација: ἀριστεία у Цицероновим писмима Атику, *Lucida intervalla*, 44, 2016, 41–55.

Цицерон: Закони, превод Б. ШИЈАЧКИ-МАНЕВИЋ, напомене Б. ШИЈАЧКИ-МАНЕВИЋ, Ж. Бујуклић, Београд 2002.

ШАРКИЋ, С., ПОПОВИЋ, Д., *Велики ѿравни сисѿеми и кодификације*, друго издање, Нови Сад 2014.